

อัตลักษณ์พระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์*

IDENTITIES OF THE SUPREME PATRIARCH OF RATTANAKOSIN

สุภักซ์ สุธนภิญโญ*

Suphakkhat Suthanaphinyo

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย

Faculty of Education, Suan Sunandha Rajabhat University, Bangkok, Thailand

*Corresponding author E-mail: suphakkhat.su@ssru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาอัตลักษณ์ทางสังคมของพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ใช้ข้อมูลจากหนังสือพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 19 พระองค์ วัดบวรนิเวศวิหารจัดพิมพ์ในโอกาสฉลองพระชันษา 96 ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก 3 ตุลาคม 2552 และใช้แนวคิดอัตลักษณ์ (Identity) เป็นกรอบในการวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า พระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีอัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) ที่ปรากฏโดดเด่น 4 ด้าน ได้แก่ 1) อัตลักษณ์พระราชาอุปัชฌาย์ 2) อัตลักษณ์นักปราชญ์ 3) อัตลักษณ์นักการศึกษา และ 4) อัตลักษณ์นักปกครอง โดยอัตลักษณ์แต่ละด้านมีความเชื่อมโยง สามารถทับซ้อน ปรากฏร่วมกันได้มากกว่า 1 ด้าน และมีพลวัตที่ปรับเปลี่ยนได้ตามบริบททางสังคมในแต่ละสมัย ทั้งนี้อัตลักษณ์ดังกล่าวทำหน้าที่ยกย่องพระเกียรติคุณของพระสังฆราชแต่ละพระองค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ให้เป็นที่ปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้น นอกจากนี้ อัตลักษณ์ยังแสดงให้เห็นว่าพระสังฆราชเป็นกลุ่มทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการดำรงสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เกื้อกูลในฐานะผู้อุปถัมภ์ซึ่งกันและกัน อีกทั้งเป็นพึ่งพาใจของบุคคลทุกชนชั้นในสังคมไทย ตลอดจนมีส่วนช่วยจรรโลงสังคมและสร้างคุณูปการด้านต่าง ๆ แก่สังคมไทยมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ดังนั้นอัตลักษณ์ทางสังคมของพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง 19 พระองค์คือทรงเป็นอภิพูนียบุคคลของสังคมไทย และอาจกล่าวได้ว่าอัตลักษณ์กลุ่มของพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์คือ “ทรงเป็นสัญลักษณ์ของคุณความดี”

คำสำคัญ: อัตลักษณ์, พระสังฆราช, กรุงรัตนโกสินทร์, ชีวประวัติ

Abstract

This article aimed to study identities of the Supreme Patriarch relying on data from the book entitled “The Biography of 19 Supreme Patriarchs of Rattanakosin” of Wat Bowonniwet Vihara publicized to celebrate the 96th birthday anniversary of His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara, the Supreme Patriarch of Thailand on October 3, 2009, and using the identity concept as an analytical framework. The result revealed that the Supreme Patriarch of Rattanakosin had 4 outstanding social identities: 1) being a teacher, 2) being a philosopher, 3) being an educator, and 4) being a governor. These identities were relevant and overlapped each other more than one identity, and each had its dynamic that could be able to be adjusted

* Received November 12, 2023; Revised November 25, 2023; Accepted November 29, 2023

according to the social context in each era. However, all of them obviously played a key role in honoring each Supreme Patriarch of Rattanakosin. In addition, it was found that Supreme Patriarch was a social group playing an important role in maintaining nation, religion, and monarchy institutions, being a spiritual anchor for people of all classes in Thai society, sustaining society and creating various contributions to Thai society continuously for a long time. Therefore, social identity of 19 Supreme Patriarchs of Rattanakosin is being venerable persons of Thai society. It can be said that the identity of the Supreme Patriarchs of Rattanakosin is “being the symbol of goodness.”

Keywords: Identities, Supreme Patriarch, Rattanakosin, Biography

บทนำ

สังคมไทยนับถือพระพุทธศาสนามาช้านาน พุทธศาสนิกชนและสถาบันศาสนามีความยึดโยงผูกพัน เกื้อกูล มีบทบาทต่อวิถีชีวิตและสังคมไทยในหลากหลายมิติ ทั้งยังดำรงความสัมพันธ์มาถึงปัจจุบัน ดังหลักฐานที่ปรากฏ ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า ในเมืองสุโขทัยนั้นมีวิหาร มีพระพุทธรูป มีการทำทาน มีพระเถระ มีพระสังฆราช ที่พ่อขุนรามคำแหงทรงนิมนต์มาจากนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะตำแหน่งพระสังฆราชที่ถือเป็นประมุขฝ่าย พุทธจักรนั้นย่อมมีความสำคัญในฐานะประมุขสูงสุดของคณะสงฆ์ ตามที่ ขมรมคณาจารย์แห่งประเทศไทย กล่าวว่า “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือ เรื่อง “ตำนานคณะสงฆ์” ทรงกล่าวถึงการปกครองของคณะสงฆ์ในสมัยกรุงสุโขทัยไว้ว่า... “สมณศักดิ์ในสยามประเทศที่ได้พบหลักฐานเป็นเก่าก่อนที่สุดมีในศิลาจารึกของ พ่อขุนรามคำแหง ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ 3 ในราชวงศ์พระร่วงครองกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี จารึกไว้ เมื่อราว พ.ศ. 1835 ว่าที่พระนครสุโขทัย มีสังฆราช มีครู มีมหาเถระและ มีเถระสังฆราช เห็นจะเป็นตำแหน่งสังฆนายกชั้นสูงสุด” (ขมรมคณาจารย์แห่งประเทศไทย, 2536)

สมัยกรุงศรีอยุธยา มีตำแหน่งพระสังฆราช 2 พระองค์ แยกกันปกครองไม่ขึ้นตรงต่อกัน แบ่งเป็น 2 คณะใหญ่ ได้แก่ ฝ่ายคามวาสี มีราชทินนามว่า พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นเจ้าคณะใหญ่ ฝ่ายอรัญวาสี มีราชทินนาม พระวันรัตน์ เป็นเจ้าคณะใหญ่ (โกวิท ตั้งตรงจิตร, 2549) สมัยรัตนโกสินทร์มีพระมหาเถระผู้ดำรงตำแหน่งพระสังฆราช นับถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2325 - 2566) ทั้งสิ้น 20 พระองค์ ทรงทำหน้าที่ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ เผยแผ่พระธรรมคำสอน ระวังอธิกรณ์ รับภาระพระพุทธานุสืบทอดเนื่องมาเป็นลำดับ พระกรณียกิจต่าง ๆ ยังประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและสังคมไทย พระเกียรติคุณของแต่ละพระองค์ปรากฏเป็นที่ยอมรับทั่วไปในสังคมชนและพุทธศาสนิกชนตลอดมา พระประวัติของแต่ละพระองค์จึงมีลักษณะเฉพาะและน่าสนใจ กล่าวคือ บางพระองค์ได้รับการยกย่องเป็นบุคคลสำคัญของโลกจากองค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก (UNESCO) บางพระองค์ทรงเป็นที่ยกย่องในทางวิปัสสนาธุระ บางพระองค์ทรงแตกฉานในพระไตรปิฎกและพระปริยัติธรรม บางพระองค์ทรงเป็นกวี ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้พระองค์มีบทบาททางสังคม สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ (Identity) ซึ่ง ศิริพร ภักดีผาสุก นิยามอัตลักษณ์ในแง่มุมการปฏิสัมพันธ์ว่า “การกระทำเพื่อสื่อความหมายเกี่ยวกับตัวตน การนำเสนออัตลักษณ์เกิดขึ้นได้ในขณะที่มีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเมื่อมีการแสดงให้รู้ว่าผู้นั้นเป็นใคร นอกจากนี้อัตลักษณ์เป็นกระบวนการต่อรองว่าด้วยการนำเสนอและตีความเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งหนทางสังคม สังกัดทางสังคม บทบาท สถานภาพ และหมวดหมู่ทางสังคม” (ศิริพร ภักดีผาสุก, 2561)

ผู้เขียนสังเกตว่ามีหนังสือที่รวบรวมและเผยแพร่พระประวัติของพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ไว้มากมาย ซึ่งเป็นข้อมูลในกลุ่มชีวประวัตินักบุญ (Hagiography) ตามที่ สายป่าน ปุริวรรณชนะ กล่าวว่า “เป็น

วรรณกรรมประเภทหนึ่งในคริสต์ศาสนา งานเขียนประเภทชีวประวัตินักบุญ หมายถึง ข้อมูลเกี่ยวกับศาสนบุคคล ซึ่งควรเป็นไปเพื่อเสริมสร้างศรัทธาปสาทะ ดังนั้นคำจำกัดความเพียงประการเดียวของวรรณกรรมประเภทนี้ อาจหมายถึงงานประพันธ์ที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากความเลื่อมใสศรัทธา และตั้งใจที่จะเผยแผ่เกียรติคุณของนักบุญผู้นั้น” (สายป่าน ปุริวรรณชนะ, 2555) จากการทบทวนสถานภาพการศึกษาวรรณกรรมโดยใช้แนวคิดอัตลักษณ์ (Identity) ในงานวิทยานิพนธ์ไทย (พ.ศ.2543 – 2563) (อิทธิพร เอิบกมล และ พัทธลีน จินนุ่น, 2564)พบว่ากลุ่มข้อมูลที่นำมาศึกษาได้แก่ นวนิยาย เรื่องสั้น กวีนิพนธ์ บทเพลง นิตยสาร บทละคร เรื่องเล่าและการ์ตูน ส่วนการศึกษาอัตลักษณ์กลุ่มแม้จะมีการศึกษาไว้มากแต่มักเป็นการศึกษากลุ่มทางสังคมอื่น ๆ อาทิ กลุ่มเพศที่สาม กลุ่มคนชายขอบ กลุ่มบุคคลที่เป็นที่สนใจในสังคม เช่น กลุ่มนักการเมือง กลุ่มผู้มีชื่อเสียง เป็นต้น ส่วนการศึกษากลุ่มพระสงฆ์ที่ใช้ข้อมูลประเภทเรื่องเล่าและตัวบททางวรรณกรรมมีการศึกษาไว้บางส่วน อาทิ งานวิจัยเรื่อง ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ ในเรื่องสั้นไทย ระหว่าง พ.ศ.2532-2543 (นิโลบล นาคพลึงกุล, 2546) งานวิจัยเรื่อง อิทธิพลอิทธิพลกับการสร้างเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ : ขนบนิยมและพลวัตในประวัติพระเกจิอาจารย์ในสังคมไทยภาคกลาง (สายป่าน ปุริวรรณชนะ, 2555) บทความเรื่อง ภาพเสนอพระสงฆ์ในเรื่องสั้นของมาลา คำจันทร์ (สุนทร คำยอด, 2557) บทความเรื่อง ภาพลักษณ์พระสงฆ์ในเอกสารโบราณล้านนา (สุนทร คำยอด และคณะ, 2565) งานวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างกลวิธีทางภาษากับภาพตัวแทนพระสงฆ์ผู้กระทำผิดในวาทกรรมข่าวออนไลน์: การศึกษาตามแนววาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (ยุทธการ ปัทมโรจน์ และ ศิริพร ภัคดีผาสุก, 2565) โดยงานวิจัยทั้ง 3 เรื่องใช้แนวคิดภาพตัวแทน (Representation) และวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เป็นกรอบการศึกษา ทว่า ยังไม่มีงานใดที่มุ่งศึกษากลุ่มพระสงฆ์ราชอันเป็นกลุ่มทางสังคมที่มีบทบาทต่อสังคมไทยมาอย่างยาวนาน (อิทธิพร เอิบกมล และ พัทธลีน จินนุ่น, 2564) ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงสนใจศึกษาอัตลักษณ์พระสงฆ์ราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ผ่านตัวบทประเภทชีวประวัติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ทางสังคมของพระสงฆ์ราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีคำถามว่าพระประวัติสมเด็จพระสงฆ์ราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีการนำเสนออัตลักษณ์ทางสังคมด้านใดบ้าง ทั้งนี้จะนำไปสู่การสรุปอัตลักษณ์กลุ่มในท้ายที่สุด

ข้อมูลที่ใช้ศึกษา

ศึกษาจากหนังสือ พระประวัติ สมเด็จพระสงฆ์ราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 19 พระองค์ วัดบวรนิเวศวิหาร จัดพิมพ์ในวโรกาสฉลองพระชันษา 96 ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสงฆ์ราชสกลมหาสังฆปริณายก 3 ตุลาคม 2552 ซึ่งมีเนื้อหาที่ถูกต้องสมบูรณ์ โดยมีรายพระนามสมเด็จพระสงฆ์ราช ดังนี้

ตารางที่ 1 รายพระนามสมเด็จพระสงฆ์ราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ลำดับที่ - ปีพุทธศักราช	พระนาม	สถิต ณ
1. พ.ศ.2325 -2337	สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสงฆ์ราช (สี)	วัดระฆังโฆสิตาราม วรมหาวิหาร
2. พ.ศ.2337-2359	สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสงฆ์ราช (ศุข)	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ราชวรมหาวิหาร
3. พ.ศ.2359 -2362	สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสงฆ์ราช (มี)	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ราชวรมหาวิหาร
4. พ.ศ.2363 -2365	สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสงฆ์ราช (สุก ญาณสังวร)	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ราชวรมหาวิหาร
5. พ.ศ.2365 -2385	สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสงฆ์ราช (ด่อน)	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ราชวรมหาวิหาร

ตารางที่ 1 รายพระนามสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (ต่อ)

ลำดับที่ - ปีพุทธศักราช	พระนาม	สถิต ณ
6. พ.ศ.2386 -2392	สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค)	วัดราชบูรณะ ราชวรวิหาร
7. พ.ศ.2394 -2396	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต ชิโนรส (พระองค์เจ้าवासกรี)	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร
8. พ.ศ.2434 -2435	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศ วริยา ลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์)	วัดบวรนิเวศวิหาร ราชวรวิหาร
9. พ.ศ.2436 -2442	สมเด็จพระอริยวงศาตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว)	วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร
10. พ.ศ.2453 -2464	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ วโร รส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ)	วัดบวรนิเวศวิหาร ราชวรวิหาร
11. พ.ศ.2464 -2480	สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ์ (หม่อมเจ้าภูษงค์)	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร
12. พ.ศ.2481 -2487	สมเด็จพระอริยวงศาตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีลาโณ)	วัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรมหาวิหาร
13. พ.ศ.2488 -2501	สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นพวงศ์)	วัดบวรนิเวศวิหาร ราชวรวิหาร
14. พ.ศ.2503 -2505	สมเด็จพระอริยวงศาตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ราช วรวิหาร
15. พ.ศ.2506 -2508	สมเด็จพระอริยวงศาตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาณโท)	วัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร
16. พ.ศ.2508 -2514	สมเด็จพระอริยวงศาตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี)	วัดมกุฏกษัตริยาราม ราชวรวิหาร
17. พ.ศ.2515 -2516	สมเด็จพระอริยวงศาตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ)	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร
18. พ.ศ.2517 -2531	สมเด็จพระอริยวงศาตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน)	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร
19. พ.ศ.2532 -2556	สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกล มหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน)	วัดบวรนิเวศวิหาร ราชวรวิหาร

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

นิยาม “อัตลักษณ์” (Identity)

อภิญา เฟื่องฟูสกุล กล่าวถึง Identity หรือ อัตลักษณ์ ว่าเป็นพื้นที่ที่เชื่อมต่อระหว่างความเป็นปัจเจกกับสังคม (Social aspect) สังคมกำหนดบทบาทหน้าที่และระบบคุณค่าที่ติดมากับความเป็นพ่อ ความเป็นเพื่อน ความเป็นสามี-ภรรยา ความเป็นศิษย์-อาจารย์ ในมิตินี้ อัตลักษณ์ จึงเป็นเรื่องของการใช้สัญลักษณ์ (Symbolic aspect) ด้วย เพราะการแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวผ่านระบบสัญลักษณ์หลากหลาย อีกด้านหนึ่ง อัตลักษณ์เกี่ยวข้องกับมิติ “ภายใน” ของความเป็นตัวเราอย่างมากทั้งในด้านอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด เพราะมนุษย์ให้ความหมายหรือเปลี่ยนแปลงความหมายเกี่ยวกับตนเองในกระบวนการที่เขาสัมพันธ์กับสังคม ดังนั้นอัตลักษณ์จึงซ้อนทับกัน จึงมีการแบ่งอัตลักษณ์เป็นสองระดับคือ อัตลักษณ์บุคคล (Personal identity) และอัตลักษณ์ทางสังคม (Social identity) เพื่อศึกษาความคาบเกี่ยวและปฏิสัมพันธ์ของทั้งสองระดับนี้ (อภิญา เฟื่องฟู)

สกุล, 2546) ศิริพร ภักดีผาสุข กล่าวว่า อัตลักษณ์คือ การนิยามความหมายของตัวตนและการจัดวางตำแหน่งแห่งหนให้แก่ตัวตนซึ่งเกี่ยวข้องกับความเข้าใจของเราว่า “เราเป็นใคร” และ “ผู้อื่นเป็นใคร” นอกจากนี้ในทางกลับกันก็เกี่ยวข้องกับความเข้าใจของผู้อื่นในสังคมต่อตัวตนของเขาและ ตัวตนของเราด้วย อัตลักษณ์จึงเกี่ยวข้องกับการต่อรองความหมาย เกี่ยวกับตัวตนของคนในสังคมและเป็นกระบวนการที่มีลักษณะ “สหสัมพันธ์” (Intersubjective) กล่าวคือความหมายของตัวตน ขึ้นอยู่กับการต่อรองระหว่างตัวเราและสังคม” (ศิริพร ภักดีผาสุข, 2561)

กล่าวโดยสรุป อัตลักษณ์ หมายถึง การนิยามความหมายของตัวตนและการจัดวางตำแหน่งของตัวตน ซึ่งเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวตนของเราและสังคม อัตลักษณ์จึงเป็นกระบวนการนิยามความหมายของความ เป็นปัจเจกและกลุ่มทางสังคม ซึ่งสามารถทับซ้อน สลับไหลและปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยรวมทั้งบริบท ของสังคม

อัตลักษณ์พระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

จากกลุ่มข้อมูลที่น่าสนใจศึกษาพบว่า อัตลักษณ์ทางสังคมที่โดดเด่นของพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มี 4 ด้าน ดังนี้

1. อัตลักษณ์พระราชอุปัชยาจารย์

จากข้อมูลที่ศึกษาพระสังฆราชทุกพระองค์ทรงเป็นที่เคารพศรัทธาของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และเจ้านายในราชสำนัก โดยเฉพาะการเป็นพระราชอุปัชยาจารย์ พระอาจารย์ พระกรรมวาจาจารย์ พระอภิบาลซึ่งเป็นสถานะที่ได้มาก่อนได้รับการสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งพระสังฆราช คือทรงเป็นพระมหาเถระ ที่พระมหากษัตริย์มีพระราชศรัทธาอันนับถือมากกว่าพระเถระรูปอื่น เมื่อเจ้านายเหล่านั้นขึ้นเสวยราชย์เป็น พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงยกย่องให้มีสมณศักดิ์สูงขึ้นตามลำดับ และทรงสถาปนาเป็นพระสังฆราชในที่สุด ดังข้อความต่อไปนี้

“พ.ศ. 2331 สมเด็จพระสังฆราช (สี) ทรงเป็นพระราชอุปัชยาจารย์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อครั้งทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุ ขณะทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร และสมเด็จพระเจ้าหลานเธออีก 2 พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรรรณเรศ และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ทรงพระผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง”

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระสังฆราช (สี) ทรงเป็นพระราชอุปัชยาจารย์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบรมวงศานุวงศ์ ชั้นสูง หรือหากไม่ได้เป็นพระราชอุปัชยาจารย์ ก็มักมีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดินในทางใดทางหนึ่ง เช่น เป็นผู้ถวายพระนามพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอ เป็นพระอาจารย์ หรือพระกรรมวาจาจารย์ พระอภิบาล ดังข้อความต่อไปนี้

“พ.ศ. 2499 สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเลือกให้เป็นพระอภิบาล (พระพี่เลี้ยง) ของพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในระหว่างที่ทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุ...พ.ศ. 2521 ทรงเป็นพระกรรมวาจาจารย์ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ในการทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงเป็นพระอาจารย์ถวายการอบรมพระธรรมวินัย ขณะที่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุและ เสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่างวันที่ 6 - 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2521”

ข้อความข้างต้นกล่าวถึงสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราชพระองค์ ที่ 19 ว่า ทรงเป็นพระอภิบาลพระภิกษุ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 และเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ในพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน จากข้อมูลที่นำมาศึกษา มีเพียง 4 พระองค์ ได้แก่ สมเด็จพระอริยวงศญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีสุทธโว) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาณโทโย) และสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช

(ปุ่น ปุณณสิริ) ที่มีได้มีพระกรณียกิจพิเศษเกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดินหรือพระบรมวงศานุวงศ์มาก่อน แต่ก็ทรงเป็นผู้อาวุโสและมีพระบรมราชวินิจฉัยว่ามีพระคุณสมบัติสมควรแก่ตำแหน่งพระสังฆราช จึงกล่าวได้ว่า อัตลักษณ์พระราชอุปัทยาจารย์นี้เป็นอัตลักษณ์โดดเด่น กล่าวคือ พระสังฆราชส่วนใหญ่ต้องมีพระกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดิน ตามที่ วัดบวรนิเวศวิหาร กล่าวว่า

“ตั้งแต่สมัยโบราณมา พระเถระผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช และสมเด็จพระราชาคณะนั้น ปรากฏตามพระอริยาบถของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า “เฉพาะบางรูป ผู้ทรงคุณพิเศษ เช่น เป็นพระอุปัชฌาย์ หรือพระอาจารย์ของพระราชา” หากมิใช่พระอุปัชฌาย์อาจารย์ก็ “ทรงเลือกที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่า” ซึ่งกล่าวโดยสรุปคือ “พระเถระผู้ที่จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้น จะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในทางใดทางหนึ่ง” ฉะนั้น ในบางรัชกาลเมื่อหมดท่านที่ดำรงอยู่ในฐานะดังกล่าวแล้ว จึงมิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดเป็นสมเด็จพระสังฆราช และได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะบางตำแหน่งด้วย” (วัดบวรนิเวศวิหาร, 2552)

อัตลักษณ์พระราชอุปัทยาจารย์ ทำให้พระสังฆราชทรงมีบทบาททางสังคมมากกว่าพระเถระทั่วไป เพราะทรงเป็นที่ศรัทธา ใกล้ชิด และไว้วางพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน สอดคล้องกับอัตลักษณ์ตามมุมมอง สารัตถนิยม (Essentialism) เพราะเป็นภาพสะท้อนแก่นแท้ (Essence) ของตัวตนซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ สามารถแสดงออกให้ทั้งเราและผู้อื่นสังเกตเห็นได้ นำไปสู่กลุ่มทางสังคมที่มีคุณลักษณะโดดเด่นซึ่งช่วยให้จำกัดขอบเขตของกลุ่มได้อย่างชัดเจน ส่งผลให้พระพุทธรูปศาสนาในประเทศไทยมีความเจริญรุ่งเรือง ดังที่ ดินาร์ บุญธรรมกล่าวว่า “ข้อเท็จจริงสำคัญข้อหนึ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้คือ พระมหากษัตริย์ไทยทุกยุคสมัยมีบทบาทในการสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่พระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศไทย...ด้วยการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและ คณะสงฆ์” (ดินาร์ บุญธรรม, 2551)

2. อัตลักษณ์นักปราชญ์

พระสังฆราชแต่ละพระองค์ทรงมีคุณสมบัติพิเศษหรือเป็นเลิศในแต่ละด้าน อาทิ เป็นผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก คัมภีร์ทางศาสนา อักษรศาสตร์ (ภาษาบาลี) ไทโรศาสตร์ ทรงพระปรีชาในด้านการรณนาหนังสือหรือพระธรรมเทศนา บทประพันธ์ทั้งร้อยแก้วร้อยกรอง ทรงเป็นปราชญ์ทั้งทางคติโลกและคติธรรม ดังข้อความต่อไปนี้

“สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทวมหาเถร) ได้เข้าถวายตัวเป็นศิษย์อยู่ในสำนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงพระผนวชอยู่ตั้งแต่เป็นสามเณร และได้ศึกษาพระปริยัติธรรมต่อที่สำนักวัดราชาธิวาส จนพระชันษาได้ 18 ปี จึงได้เข้าแปลพระปริยัติธรรมอีกครั้ง และแปลได้หมดทั้ง 9 ประโยค ในคราวเดียว ได้เป็นเปรียญเอก ตั้งแต่นั้นทรงเป็นสามเณร นับเป็นสามเณรรูปแรกที่ได้เปรียญ 9 ประโยค ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์...เมื่อทรงอุปสมบทแล้วได้เข้าแปลพระปริยัติธรรมอีกครั้งหนึ่ง และแปลได้หมดทั้ง 9 ประโยค ด้วยเหตุนี้จึงมักมีผู้กล่าวถึงพระองค์ด้วยสมัญญาว่า “สังฆราช 18 ประโยค”

ข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงเป็นปราชญ์ในทางพระปริยัติธรรม ทรงสอบเปรียญธรรม 9 ประโยค อันเป็นการศึกษาขั้นสูงสุดของคณะสงฆ์ไทย พระคุณสมบัติเหล่านี้ทรงทำให้เป็นที่ยอมรับของพระเจ้าแผ่นดิน สหธรรมิก และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ดังข้อความต่อไปนี้

“...หลังจากทรงบรรพชาได้ 3 เดือน ได้เข้าแปลพระปริยัติธรรม ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงฟังการแปลพระปริยัติธรรมในครั้งนั้นด้วย ทอดพระเนตรเห็นสามเณรปลดเข้าแปลได้ประโยค 1 มีรับสั่งว่า “เณรเล็ก ๆ ก็แปลได้” จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ย้ายไปอยู่วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามตั้งแต่วันนั้น...เมื่อย้ายมาอยู่วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามแล้ว ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมสูงขึ้นตามลำดับ และทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมได้เป็นเปรียญ 9 ประโยค เมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2451 ทรงเป็นสามเณรเปรียญ 9 ประโยค รูปแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ

เป็นรูปที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อจากสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทวมหาเถร) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม”

นอกจากจะทรงเป็นนักปราชญ์ในทางพระปริยัติธรรม อันถือเป็นคุณสมบัติที่ภิกษุพึงมีแล้ว พระสังฆราชบางพระองค์ ยังทรงเป็นนักปราชญ์ในด้านอื่น อาทิ อักษรศาสตร์ จนทรงได้รับการยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลกจากองค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก (UNESCO) ดังข้อความต่อไปนี้

“สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นอกจากจะทรงพระปรีชาญาณในทาง พระพุทธศาสนา ราชศาสตร์ แบบอย่างโบราณราชประเพณีต่าง ๆ ตลอดจนทรงรอบรู้ในทางไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ ภาษามคธ ภาษาขอม และภาษาไทยเป็นอย่างดีแล้ว ยังทรงรอบรู้ในทางโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน อย่างลึกซึ้งอีกด้วย ทรงเป็นกวีที่เยี่ยมยอดในหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงพระปรีชา สามารถในการใช้ภาษาได้อย่างไพเราะเพราะพริ้ง และทรงเป็นผู้มีความละเอียดรอบคอบในการนิพนธ์ หนังสือ พระองค์ได้ทรงสร้างสมวรรณกรรมของชาติไว้มากมาย ได้ทรงนิพนธ์เรื่องพระปฐมโพธิกถา ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก หรือร่ายยาวมหาชาติ ที่ถือกันว่าเป็นวรรณกรรมชิ้นเอกทาง พระพุทธศาสนาในยุคกรุงรัตนโกสินทร์”

“ในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้ทรงนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ไว้มาก เช่น ลิลิตตะเลงพ่าย พระราชนิพนธ์ประวัติความสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เทศนาพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีบทพระนิพนธ์ประเภทบทกวีเบ็ดเตล็ดอีกมาก ซึ่งล้วนเป็นผลงานชิ้นเอก ทางวรรณกรรมไทยทั้งนั้น ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ในทางนิพนธ์หนังสือ ทั้งในทางพระพุทธศาสนา และวรรณคดีทั่วไป ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง ทรงเริ่มงานนิพนธ์มาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 2 จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 4 อาจกล่าวได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นระยะเวลาที่พระองค์ทรงนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ ไว้มากที่สุด จึงนับได้ว่าพระองค์ทรงเป็นรัตนกวีของไทย”

ตัวอย่างข้างต้นแสดงอัตลักษณ์นักปราชญ์ได้อย่างชัดเจน ส่งผลให้พระสังฆราชแต่ละพระองค์มี พระปรีชาสามารถโดดเด่นโดยเฉพาะความเป็นเลิศในด้านพระปัญญาเฉลียวฉลาด ทรงแตกฉาน รอบรู้ เชี่ยวชาญในพระธรรมคัมภีร์ ทำให้ทรงโดดเด่นเหนือภิกษุรูปอื่น ส่งผลให้มีโอกาสได้สนองงานพระศาสนา เช่น เป็นครูสอนบาลี เป็นแม่กองบาลี เป็นแม่กองธรรมสนามหลวง เป็นสมณทูตในการเจริญสัมพันธไมตรี หรือเป็นผู้นำในการสังคายนาพระไตรปิฎก อันเป็นภาระหน้าที่ที่ต้องอาศัยความรับผิดชอบและต้องมีพระปัญญาสูงส่งจึงจะกระทำสำเร็จ ด้วยเหตุนี้จึงทรงเป็นที่เคารพสักการะและเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้ทรงเป็นที่ปรึกษากิจการงานแผ่นดิน ตามที่ วัดบวรนิเวศวิหาร กล่าวว่า

“สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นที่เคารพนับถือของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดถึงพระบรมวงศานุวงศ์เป็นอันมาก ทรงเป็นที่ปรึกษาในกิจการบ้านเมืองที่สำคัญ ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นได้จากความในพระราชหัตถเลขาที่กราบทูลสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ บางตอนว่า “ทุกวันนี้หม่อมฉันเหมือนตัวคนเดียว ได้อาศัยอยู่แต่สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเป็นที่พึ่ง ที่ปรึกษา เป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ ขอให้ทรงพิเคราะห์การให้ละเอียดด้วย”

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างอัตลักษณ์นักปราชญ์อันเป็นที่มาของอัตลักษณ์ พระราชาอุปถัมภ์ ด้วยเพราะทรงเฉลียวฉลาด เป็นปราชญ์ในด้านต่าง ๆ จึงทรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย นอกจากความเป็นปราชญ์ด้านคันถธุระแล้วยังพบว่าพระสังฆราชบางพระองค์ยังทรงคุณในด้านวิปัสสนาธุระ สามารถควบคุมจิตอันเป็นสภาวะขั้นสูงในทางธรรมได้อย่างดีถึง ดังข้อความต่อไปนี้

“สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) ทรงเป็นพระมหาเถระที่ทรงพระเกียรติคุณเป็นที่เลื่อมใสของพระองค์หนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระคุณพิเศษในทางวิปัสสนาธุระ ทรงมีเมตตาจิตสูงส่งสามารถแผ่พรหมวิหาร

ธรรม ทำให้ไก่อ่ป่าเชื่องเป็นไก่อ่บ้านได้ จนได้รับการถวายสมัญญานามว่า “พระสังฆราชไก่อ่เถื่อน” (วัดบวรนิเวศวิหาร, 2552)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) ทรงมีอำนาจจิตและบารมีธรรมชั้นสูง ที่มีได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะมนุษย์ ทว่าสัตว์ก็สามารถรับรู้ได้ ดังจะเห็นได้จากพระนาม “ญาณสังวร” ที่มีพระสังฆราช เพียง 2 พระองค์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คือ สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) และสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) พระสังฆราชพระองค์ที่ 19 ที่ทรงมีภูมิธรรมด้านวิปัสสนา เป็นที่ยอมรับ ตามที่ วลัย ชูธรรมธัช กล่าวว่า

“พระนามญาณสังวรของสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองพระองค์ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีที่มาจากคำว่า ญาณสังวรและความหมายของญาณสังวรอันเป็นภูมิธรรมชั้นสูงและสูงที่สุดในพระพุทธศาสนานั้นเอง คือสังวร อินทริยสังวร และญาณสังวร เมื่อบริบูรณ์แล้วพระตถาคตเจ้าทรงตรัสรับรองว่าสามารถกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ได้นานา ประการอันสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ปัจจุบันนี้ ทรงอิทธิปาฏิหาริย์หลายประการ ทั้งอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ และอิทธิปาฏิหาริย์” (วลัย ชูธรรมธัช, 2557)

อัตลักษณ์นักปราชญ์นี้สอดคล้องกับแนวคิดความมนุษย์เรามี “ตัวตนที่แท้จริง” (True self) ซึ่งก็คือ อัตลักษณ์ของเราเองอันอาจเป็นตัวตนภายในซึ่งผู้อื่นสามารถมองเห็นได้ อัตลักษณ์นักปราชญ์นี้เป็นประจักษ์ชัดเจนว่าพระสังฆราชทรงเป็นกลุ่มทางสังคมที่โดดเด่น เป็นที่พึ่งของชนทุกชั้น ทรงเปี่ยมด้วยพระปัญญา บริบูรณ์ด้วยพระปรีชาสามารถรอบด้านทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระ ทรงปฏิบัติพระองค์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัยสืบทอดพระพุทธศาสนาผ่านการศึกษาพระปริยัติธรรม และเน้นการฝึกฝนจิตภาวนาเพื่อให้พ้นจากกิเลสทั้งปวง

3. อัตลักษณ์นักการศึกษา

ระบบการศึกษาของไทยในอดีตมีวัดเป็นศูนย์กลางจัดการศึกษา มีพระสงฆ์ทำหน้าที่ครู จนกระทั่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริปฏิรูปการศึกษาและขยายการศึกษาไปสู่หัวเมืองก็มีพระบรมราชวินิจฉัยให้พระสังฆราชทรงเป็นธุระสนองพระบรมราโชบาย ดังข้อความต่อไปนี้

“พ.ศ. 2451 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริที่จะขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานไปยังประชาชนทั่วราชอาณาจักร ทรงเห็นว่าวัดเป็นแหล่งให้การศึกษาแก่คนไทยมาแต่โบราณกาล การใช้วัดเป็นฐานในการขยายการศึกษาจะทำให้ขยายได้รวดเร็วและทั่วถึง จึงทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ขณะทรงดำรง พระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้ทรงอำนวยการจัดการศึกษา ในหัวเมืองทั่ว พระราชอาณาจักรสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงเลือกพระเถระผู้มีความสามารถทั้งฝ่ายธรรมยุต และมหานิกายรวม 13 รูป เป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑลต่าง ๆ เพื่อดำเนินการจัดการศึกษาในหัวเมืองต่าง ๆ พระองค์ทรงรับหน้าที่อำนวยการในการจัดการศึกษาหัวเมืองอยู่ 5 ปี ก็สามารถขยายการศึกษาขั้นพื้นฐาน คือ ชั้นประถมศึกษาออกไปได้ทั่วประเทศ เมื่อทรงวางรากฐานการศึกษาในหัวเมืองจนมั่นคงพอสมควรแล้ว ก็ทรงมอบให้ เป็นหน้าที่ของกระทรวงธรรมการดำเนินการต่อไป”

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระสังฆราชทรงเป็นนักการศึกษา นับเป็นคุณูปการต่อวงการการศึกษาไทยที่ทำให้ประชาชนในภูมิภาคได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง นอกจากการศึกษาของฆราวาสแล้ว พระสังฆราชในฐานะประมุขของคณะสงฆ์ยังได้ทรงปรับปรุงและจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยให้ดีขึ้นเป็นลำดับ อาทิ การปรับปรุงรูปแบบการเรียนการสอน การสอบ และการตั้งมหาวิทยาลัยสำหรับพระสงฆ์ ดังข้อความต่อไปนี้

“พ.ศ. 2436 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พร้อมด้วย พระเถระานุเถระในคณะธรรมยุต ได้ทรงจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น เพื่อเป็นที่เล่าเรียน พระปริยัติธรรมของพระภิกษุ และสามเณรในคณะธรรมยุติกนิกาย และเป็นที่ประชุมสอบไล่ พระปริยัติธรรม สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

ขณะ ทรงเป็น ม.ร.ว. พระชิน สุจิตโต เปรียญ ได้ทรงช่วยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสในการจัดการศึกษา”

“การศึกษาพระปริยัติธรรมตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแบ่งเป็น 3 ชั้น เรียกว่า บาเรียนตรี บาเรียนโท บาเรียนเอก หลักสูตรที่ใช้เรียนใช้สอบก็คือพระไตรปิฎก ทั้ง 3 คัมภีร์ ได้แก่ พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม มาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดให้ปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมเพื่อให้พระภิกษุสามเณรที่สอบไล่ได้เป็นบาเรียนมีความรู้กว้างขวางยิ่งขึ้น สมเด็จพระสังฆราช (มี) จึงทรงเป็นธุระในการปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติธรรม ทรงปรึกษารื้อกับพระราชอาณัติ จนเห็นชอบทั่วกันในการปรับปรุงแก้ไขวิธีการสอนและการสอบไล่พระปริยัติธรรมใหม่ ทรงกำหนดหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมโดยขยายการศึกษาออกไปเป็น 9 ประโยค ผู้สอบไล่ได้ตั้งแต่ 3 ประโยคขึ้นไปเรียกว่าเป็นบาเรียนหรือเปรียญ และหลักสูตรพระปริยัติธรรมที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ในสมัยสมเด็จพระสังฆราช (มี) นี้ ได้ใช้เป็นแบบแผนการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ไทยสืบมาจนปัจจุบัน”

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระสังฆราชแต่ละพระองค์ยังทรงเป็นนักการศึกษา ทรงจัดการศึกษา พัฒนารูปแบบการศึกษา ทรงเป็นครูหรืออาจารย์ด้วยพระองค์เอง ขยายการศึกษาทั้งของคณะสงฆ์และฆราวาส อันเป็นพื้นฐานการศึกษาของประเทศไทยมาจนกระทั่งปัจจุบัน ส่งผลต่อการพัฒนาการศึกษาของประเทศ ซึ่ง พระมหาเจริญ กตปุญญและคณะ กล่าวถึงกฎหมายการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยไว้ว่า “เพื่อให้ภิกษุสามเณรได้มีการเรียนรู้ที่ทันกับยุคสมัย สอดรับกับการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ ซึ่งจะเป็นผลดีทั้งต่อประเทศชาติและพระศาสนา ประกอบกับในยุคปัจจุบันสถานศึกษาในพระพุทธศาสนามีกระจายอยู่ทั่วประเทศ มีการจัดการเรียนการสอนอยู่ภายในบริเวณของวัด ทั้งบุคลากรที่จัดการศึกษาส่วนมากก็เป็นพระภิกษุ ด้วยเหตุผลดังกล่าวพระราชบัญญัติฉบับนี้จึงเกิดขึ้นเพื่อช่วยเสริมสร้างศักยภาพด้านการบริหารและการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยให้มีประสิทธิภาพใกล้เคียงกับการจัดการศึกษาของโรงเรียนรัฐทั่วไป” (พระมหาเจริญ กตปุญญ และคณะ, 2565) อัตลักษณ์นักศึกษาคือเป็นอัตลักษณ์ที่สืบเนื่องมาจากอัตลักษณ์พระราชอุปัชยาจารย์และอัตลักษณ์นักปราชญ์ เป็นอัตลักษณ์ที่ได้มาภายหลัง แต่เป็นอัตลักษณ์ที่มีบทบาทโดดเด่นที่สุดในอดีต แม้ว่าปัจจุบันการศึกษาของประเทศจะมีกระทรวงศึกษาธิการกำกับดูแล แต่บทบาทการจัดการศึกษาของพระสงฆ์ยังทรงมีพระสังฆราชเป็นที่ปรึกษา แม้ว่าปัจจุบันจะลดความสำคัญลงไปเพราะบทบาทหน้าที่ที่ถูกจำกัดไว้ตามกฎหมาย ดังนั้นอัตลักษณ์นักศึกษานี้จึงเป็นสอดคล้องกับมุมมองต่อต้านสารัตถนิยม (Essentialism) เพราะเชื่อว่า อัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งคงทนตายตัว แต่มีลักษณะ “กระบวนการกลายมาเป็น” (Process of becoming) เพราะไม่ได้เกิดจากแก่นแท้ของตัวตน แต่เป็นการสร้างและนำเสนอตัวตนอันเป็นเพียงส่วนหนึ่งในความหมายที่เกี่ยวกับตัวตนของเรา อัตลักษณ์จึงเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาบริบททางสังคมซึ่งมีพลวัต (Dynamics) ซึ่งเป็นไปตามทฤษฎี “การกลายเป็นเรื่องโลกย์” (Secularization) ตามที่ อภิธัญญา เฟื่องฟูสกุล กล่าวถึงสมมติฐานของทฤษฎีนี้ว่า ในสังคมก่อนสมัยใหม่ศาสนามีบทบาทสูงในแง่ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของโลกทัศน์และอัตลักษณ์ บทบาทดังกล่าวมีทั้งด้านที่เป็นบทบาททางจิตวิญญาณที่ชี้ทางหลุดพ้น ในแง่ศาสนาจะวางตำแหน่งแห่งที่ของ “ตัวตน” ภายในจักรวาลวิทยาทั้งหมด บทบาทอีกด้านคือบทบาทสังคม เช่น จะเห็นว่าวัดในชนบทเป็นโรงเรียน เป็นแหล่งเก็บองค์ความรู้ทางแพทย์แผนโบราณ เป็นที่แสดงออกของงานศิลปะ ศาลาวัดเป็นที่พักอาศัยคนเดินทางเป็นที่ประชุม ของชาวบ้านและเป็นที่จัดสนทนาการของชุมชน บทบาททางสังคมอีกด้านก็คือการกำหนดอัตลักษณ์ทางสังคมของคนผ่านทางกฎศีลธรรมซึ่งกลายมาเป็นกรอบกำหนดแบบแผนความประพฤติทางสังคม (อภิธัญญา เฟื่องฟูสกุล, 2546)

4. อัตลักษณ์นักปกครอง

อัตลักษณ์นักปกครองนับเป็นอัตลักษณ์ที่ชัดเจนหลังจากการประกาศใช้ พรบ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามุนีนาคนานพ) ทรงดำรงตำแหน่งพระสังฆราช ทำให้ทรงปกครองคณะสงฆ์ตามอำนาจที่ตราไว้ในกฎหมาย ส่งผลให้พระองค์มีบทบาทในฐานะนักปกครอง ดังข้อความต่อไปนี้

“ผลจากการจัดการศึกษาในหัวเมือง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงพบความไม่เรียบร้อยในการปกครองคณะสงฆ์ ดังนั้นพระองค์ จึงได้ทรงพระดำริจัดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ ขึ้นใหม่ เพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เอื้ออำนวยต่อการที่จะพัฒนาตัวเองและบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น เป็นเหตุให้เกิด พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ. 2445) ขึ้น ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับแรกของไทย สาละสำคัญของพระราชบัญญัติฉบับนี้ ได้จัดคณะสงฆ์ออกเป็น 4 คณะ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะธรรมยุติก มีสมเด็จพระราชาคณะเป็นเจ้าคณะ และมีพระราชคณะเป็นเจ้าคณะรอง คณะละหนึ่งรูป รวมเป็น 8 รูป ทั้ง 8 รูปนี้ ยกขึ้นเป็น มหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นองค์กรสูงสุดของคณะสงฆ์ เป็นที่ปรึกษาในการพระศาสนาและการคณะสงฆ์ของพระมหากษัตริย์ มีเจ้าคณะปกครองลดหลั่นไปตามลำดับ คือ เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง และเจ้าอาวาส นับเป็นครั้งแรกที่คณะสงฆ์ไทยมีการจัดการปกครองอย่างเป็นระบบมีแบบแผนที่ชัดเจน โดยมีกฎหมายทางบ้านเมืองเข้ามารองรับการดำเนินการ พระศาสนาและการคณะสงฆ์ด้วย”

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระสังฆราช ทรงมีบทบาทด้านการปกครองคณะสงฆ์ตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ส่งผลให้พระองค์ทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ได้อย่างชอบธรรม ทำให้กิจการของคณะสงฆ์มีทิศทางที่ชัดเจน และมีการปรับปรุงกฎหมายคณะสงฆ์ และถือเป็นแนวปฏิบัติสืบต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน

“ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์ ในปี พ.ศ.2484 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ขึ้นแทนพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 จัดการปกครองคณะสงฆ์โดยอนุโลมตามระบอบการปกครองบ้านเมือง เทาที่ไม่ขัดกับพระธรรมวินัย และถือหลักว่าการกระทำทุกอย่างจะต้อง เป็นไปในทางรักษาพระวินัยให้เคร่งครัด สิ่งหนึ่งที่น่ายินดีเกี่ยวกับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่นี้ก็คือเป็นการเปิดทางให้ได้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งใหญ่ และการรวมนิกายสงฆ์เข้าด้วยกัน อันจะก่อให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียวกันทั้งในชาติบ้านเมืองและพระศาสนา”

อัตลักษณ์นักปกครองชี้ให้เห็นว่าเกิดขึ้นจากความโดดเด่นของอัตลักษณ์ทั้ง 3 ด้านที่กล่าวมาข้างต้น จึงทำให้ทรงได้รับสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งพระสังฆราช ทำให้ทรงมีบทบาททางสังคมที่โดดเด่นในฐานะประมุขแห่งพุทธจักร มีอำนาจปกครองคณะสงฆ์ทั่วสังฆมณฑลซึ่งเป็นไปตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างประมุขฝ่ายอาณาจักรคือพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก ทรงนับถือพระพุทธศาสนา ทำนุบำรุงคณะสงฆ์ในทุกมิติ และมีพระราชอำนาจในการสถาปนาพระมหาเถระผู้มีคุณลักษณะครบถ้วนตามพระบรมราชวินิจฉัยให้ดำรงตำแหน่งพระสังฆราชแต่เปลี่ยนแปลงไปตามรัชสมัย ดังที่ กริช ภูณิยามา กล่าวว่า

“รัฐธรรมนูญอันเป็นแหล่งที่มาแห่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการสถาปนาฐานันดรศักดิ์มีลักษณะแปรเปลี่ยนไปตามแต่ละช่วงเวลา กล่าวคือ กฎเกณฑ์ดังกล่าวมีทั้งที่ปรากฏในรูปของรัฐธรรมนูญจารีตประเพณี หลักกฎหมายทั่วไปทางรัฐธรรมนูญ และบทบัญญัติรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษร แต่ไม่ว่ารัฐธรรมนูญอันเป็นแหล่งที่มาแห่งพระราชอำนาจจะปรากฏในรูปแบบใด ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจน

ว่า การใช้พระราชอำนาจในเรื่องนี้ของพระมหากษัตริย์ล้วนเป็นไปตามการถวายคำแนะนำของฝ่ายบริหาร” (กริช ญียามา, 2561)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าอัตลักษณ์นักปกครองของพระสังฆราช เป็นอัตลักษณ์โดดเด่นที่เป็นรูปธรรมที่สุดเพราะทรงดำรงพระองค์เป็นประมุขแห่งสังฆมณฑล อันเป็นอัตลักษณ์ที่บ่งบอกว่า “พระองค์เป็นใคร” และทำให้ทรงมีบทบาททางสังคมในด้านอื่น ๆ ตามมามากยิ่งขึ้น

อัตลักษณ์ที่พบจากการศึกษาครั้งนี้ทำให้ ทราบว่า พระสังฆราชเป็นกลุ่มทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการธำรงสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เกื้อกูลในฐานะผู้อุปถัมภ์ซึ่งกันและกัน เป็นสถาบันที่เป็นที่พึ่งทางใจของบุคคลทุกชนชั้นในสังคม เป็นสถาบันที่มีส่วนจรรโลงสังคมและสร้างคุณูปการแก่สังคมอย่างต่อเนื่องยาวนาน ดำรงอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและท้าทายผ่านการตั้งคำถามต่อสถานะของพระพุทธศาสนา ความเที่ยงแท้ของพระสัทธรรม และภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ แต่บทบาทของพระสังฆราชที่ทรงเป็นประมุขแห่งพุทธจักรได้วางพระองค์ไว้อย่างน่าเลื่อมใส เป็นที่เคารพศรัทธาและน่ายกย่อง สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง Media image of Pope Francis I (Kollárová & Ungerova, 2019) ที่กล่าวถึงภาพลักษณ์ของพระสันตะปาปาฟรานซิสที่ 1 ประมุขแห่งคริสตจักรไว้ว่า “On the occasion of the fifth anniversary of the accession, the Pew Research Centre released in March 2018 poll results that describe six facts on how the pope is perceived by the American Catholics. Pope Francis remains very popular among the American Catholics; they describe him as sympathetic, modest, and liberal.”

สรุป

จากการศึกษาอัตลักษณ์ทางสังคมของพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 19 พระองค์ จากข้อมูลหนังสือพระประวัติ สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 19 พระองค์ โดยใช้แนวคิด อัตลักษณ์ (Identity) เป็นกรอบการวิเคราะห์ สรุปได้ว่า อัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) ของพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่โดดเด่นมี 4 ด้าน ได้แก่ 1) อัตลักษณ์พระราชอุปัชยาจารย์ 2) อัตลักษณ์นักปราชญ์ 3) อัตลักษณ์นักการศึกษา และ 4) อัตลักษณ์นักปกครอง อัตลักษณ์แต่ละด้านมีความเชื่อมโยงกันในมิติใดมิติหนึ่ง กล่าวคือ อัตลักษณ์นักปราชญ์เป็นที่มาของ อัตลักษณ์พระราชอุปัชยาจารย์ อัตลักษณ์พระราชอุปัชยาจารย์ส่งผลให้เกิดอัตลักษณ์นักการศึกษา และอัตลักษณ์ทั้ง 3 ด้านนำไปสู่การเกิดอัตลักษณ์นักปกครอง ทั้งนี้อัตลักษณ์ดังกล่าวสามารถทับซ้อน ปรากฏร่วมกันได้มากกว่า 1 ด้าน มีพลวัตที่ปรับเปลี่ยนได้ตามบริบททางสังคมในแต่ละสมัย โดยอัตลักษณ์แต่ละด้านทำหน้าที่ยกย่องพระเกียรติคุณให้ปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้น ดังนั้นอัตลักษณ์พระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง 19 พระองค์คือทรงเป็นอภิบุชนียบุคคลของสังคมไทย และอาจกล่าวได้ว่าอัตลักษณ์กลุ่มของพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์คือ “ทรงเป็นสัญลักษณ์ของคุณความดี”

กิตติกรรมประกาศ

นมัสการขอขอบคุณ พระมหาวิโรจน์ ฐัมมวโร (ป.ธ.4) วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร ที่เมตตาอนุเคราะห์หนังสือให้ใช้เป็นข้อมูลในการศึกษา รวมทั้งช่วยเสนอแนะมุมมองที่เป็นประโยชน์ และนมัสการขอขอบคุณ พระมหาจุฬินพล ฐัมมวโร (ป.ธ.6) อาจารย์ใหญ่สำนักศาสนศึกษา วัดศรีรัตนธรรมาราม จังหวัดสมุทรปราการ ที่ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการใช้สมณโวหาร

เอกสารอ้างอิง

- กริช ภูญิยามา. (2561). “ใต้เงาเศวตฉัตร” ว่าด้วยการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ตอนที่ 2). วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 47(4), 847-848.
- โกวิท ตั้งตรงจิตร. (2549). 19 สมเด็จพระสังฆราช กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์คำ.
- ชมรมคณาจารย์แห่งประเทศไทย. (2536). พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 19 พระองค์ พร้อมทั้งเหตุการณ์ 700 ปีของประเทศไทย พิมพ์เนื่องในวโรกาสฉลองพระชนมายุ 80 พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก 3 ตุลาคม 2536. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา.
- ตินาร์ บุญธรรม. (2551). พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- นิโลบล นาคพลังกุล. (2546). ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ ในเรื่องสั้นไทย ระหว่าง พ.ศ.2532-2543. ใน วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระมหาเจริญ กตปญโญ และคณะ. (2565). การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยภายใต้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์. วารสารปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 6(2), 25-49.
- ยุทธการ ปัทมโรจน์ และ ศิริพร รักดีผาสุก. (2565). ความสัมพันธ์ระหว่างกลวิธีทางภาษากับภาพตัวแทนพระสงฆ์ ผู้กระทำความผิดในวาทกรรมข่าวออนไลน์: การศึกษาตามแนววาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์. วารสารวรรณวิทัศน์, 22(2), 1-40.
- วลัย ชูธรรมธัช. (2557). คำสอนสมเด็จพระสังฆราช 19 พระองค์. กรุงเทพมหานคร: ย้อนรอย.
- วัดบวรนิเวศวิหาร. (2552). พระประวัติ สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 19 พระองค์ จัดพิมพ์ในวโรกาสฉลองพระชันษา 96 ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก 3 ตุลาคม 2552. กรุงเทพมหานคร: วัดบวรนิเวศวิหาร.
- ศิริพร รักดีผาสุก. (2561). ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์และแนวทางการนำมาศึกษาภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สายป่าน ปุริวรรณชนะ. (2555). อิทธิปาฏิหาริย์กับการสร้างเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ : ขนบนิยมและพลวัตในประวัติพระเกจิอาจารย์ในสังคมไทยภาคกลาง. ใน ดุษฎีนิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนทร คำยอด. (2557). ภาพเสนอพระสงฆ์ในเรื่องสั้นของมาลา คำจันทร์. วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้, 2(1), 72-90.
- สุนทร คำยอด และคณะ. (2565). ภาพลักษณ์พระสงฆ์ในเอกสารโบราณล้านนา. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา, 10(2), 145-161.
- อธิภัทร เอิบมกล และ พัทธินันท์ จินนุ. (2564). สถานภาพการศึกษาวรรณกรรมโดยใช้แนวคิดอัตลักษณ์ (Identity) ในงานวิทยานิพนธ์ไทย (พ.ศ.2543 – 2563). เรียกใช้เมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 2566 จาก [https://www.hu.ac.th/conference/conference2021/Proceeding/doc/02%20HU/079-HU%20\(P.511%20-%20529\).pdf](https://www.hu.ac.th/conference/conference2021/Proceeding/doc/02%20HU/079-HU%20(P.511%20-%20529).pdf)
- อภิญญา เฟื่องฟูสกุล. (2546). อัตลักษณ์ Identity การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.